

"Pärnoja parandus" krooni stabiilsust ohustamas

Uno Mereste (RiTo 13), Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik, VII–IX Riigikogu liige

Rahvusvahelises majandusavalikkuses on pälvinud suurt tähelepanu Eesti krooni kursi vankumatu stabiilsus. Selle on taganud arukas raha- ja eelarvepoliitika ning keskpanga sõltumatus valitsusest, mida Riigikogu on järjekindalt kaitsnud, ehkki seda on mitmesuguste võtetega kummutada püütud.

Kui Eesti Panga seadus oli vastu võetud, õiguskantsler leidnud selle põhiseadusega heas kooskõlas olevat ning justiitsministeerium seda ähvardustest hoolimata Riigikohtus kummutada ei üritanud, siis tundus, et keskpanga võimalus iseseisvat, valitsusest sõltumatut rahapoliitikat ajada on ometi kord lõplikult ja kindlalt tagatud (Mereste 2006). See tunne osutus ennatlikuks.

Keskpanga seadus võeti Riigikogus üksmeelselt vastu 1993. aasta mais. Juba sama aasta lõpus püüti ootamatult Eesti Panga toimimisvõimet krooni stabiilsuse tagamisel nullida. Sedapuhku korraldati see nagu muu seas ning Riigikogu liikmed, kes pidid selle kohta otsuse tegema, ei pannud esimese hooga tähelegi, millega tegemist on. Keskpanga õiguste järjekordsel ründamisel näis seetõttu esialgu edu olevat.

1994. aasta riigieelarve arutlemisel esitas Mihkel Pärnoja rahanduskomisjoni – tolleaegse nimega eelarve- ja maksukomisjoni – koosolekul ettepaneku, et Eesti Panga eelarve ühendataks riigieelarvega. Pärnoja lootis vist, et kui panga tulud ja kulud võtta riigieelarvesse, tekib võimalus eelarves ettenähtud kulusid suurendada. Põhiargument, millele Pärnoja toetus, oli põhiseaduse paragrahv 115, mille kohaselt riigieelarves peegeldatakse kõik riigi tulud ja kulud. Kuna Eesti Pank on riigi oma, on ka kõik tema tulud ja kulud Pärnoja tõlgenduses riigi tulud ja kulud. Seega peavad nad olema võetud riigieelarvesse.

Rahanduskomisjon Pärnoja ettepanekut ei toetanud. Selles nähti kallaletungi keskpanga iseseisvusele, püüdu panga eelarve kontrollimise kaudu keskpank rahandusministeeriumile allutada. Riigieelarve täitmise järele valvab teadupärast rahandusministeerium. Sellega satuks Eesti Pank sisuliselt rahandusministeeriumi alluvusse, kes kontrolliks tema tulusid ja nende kulutamist. Nii ei oleks keskpank enam tegelikult valitsusest sõltumatu, kuigi sõltumatuse idee oli alles äsja, sama aasta mais kehtestatud Eesti Panga seaduses fikseeritud.

Provotseeritud "tööõnnetus"

Ehkki ettepanek poolehoidu ei leidnud, võeti see riigieelarveseaduse arutamisele pühendatud täiskogu istungiks koostatud parandusettepanekute loetellu. Ettepanek tundus põhjendamatu, eeldati ettepaneku pikemate vaidlusteta väljahäätamist või isegi seda, et Pärnoja selle ise tagasi võtab.

1994. aasta eelarveseaduse kohta tehtavad ettepanekud käisid – nagu eelarve muutmise ettepanekud tavaliselt – selle kohta, milleks kulutada järgmisel aastal rohkem, kui valitsus esitatud eelnõus ette oli pannud, ja missugusteks teisteks otstarveteks ettenähtud summasid vastavalt vähendada. Et aeg oli suhteliselt hiline – istung oli kestnud vaheaegadeta hommikust kuni kella üheteistkümneni õhtul – ja sisulist arutlust nõudvaid eriti tähtsaid küsimusi päevakorras enam polnud, olid paljud Riigikogu liikmed saalist lahkunud. Kui Pärnoja oma ettepanekut tagasi ei võtnud ja hääletamist nõudis, hääletas saali jäänud Riigikogu liikmeist selle poolt 21, vastu oli 15. Nõnda oli ettepanek lihtsa häälteenamusega, mis sedalaadi hääletuste puhul on Riigikogu kodukorra seaduse järgi piisav, vastu võetud!

Sisuliselt tähendas see kui veel mitte Eesti rahasüsteemi otsest katastroofi, siis eelduste loomist, et selline katastroof võiks lähitulevikus toimuda. Mais oli Eesti Panga seaduse vastuvõtmisel õnnestunud keskpangasüsteemi kummutamise katse väärata. Nüüd oli kujunemas olukord, kus Eesti Pank oleks oma seaduse kirjatähe järgi küll valitsusest sõltumatu, ent alluks eelarve kaudu rahandusministeeriumi kontrollile ja seega sõltuks tegelikult ikkagi valitsusest! 21 Riigikogu liikme häälega oleks tehtud detsembris tühiseks seadus, mille poolt sama aasta mais oli hääletanud 89 Riigikogu liiget!

Õnneks oli tegemist siiski mitte riigieelarve seaduse lõpp-, vaid vahehääletusega. See andis lootust, et tehtud viga saab enne seaduse lõplikku vastuvõtmist parandada. Kui Hommikulehe toimetaja Sirje Niitra minult pärast istungit küsis, kuidas ma Riigikogu hääletustulemust hindan, püüdsin olukorda, nii hulluks kui see ka ähvardas muutuda, mitte üle dramatiseerida. Ütlesin, et minu arvates on selle ettepaneku läbimineku kujul tegemist lihtsalt Riigikogus toimunud tööõnnetusega ja Pärnoja ei saanud vist isegi aru, mida ta ette pani. Tema ettepanekut poleks kindlasti pooldatud, kui seda oleks põhjalikumalt arutatud, kui kohal oleks olnud rohkem Riigikogu liikmeid ja kui oleks aru saadud, millega on tegemist.

Avaldasin lootust, et juba järgmisel eelarvearutlusel hääletatakse see ettepanek seaduseelnõust kindlasti välja. Rõhutasin, et Riigikogu on rahapoliitika küsimustes siiani väga asjatundlikult ja tasakaalukalt otsuseid teinud ning on loodetavasti seegi kord niisama tasakaalukas ja parandab oma vea. Intervjuu ilmuski pealkirja all “Riigikogu on rahandusküsimustes käitunud väga kindlameelselt”. Leheküljepikkusel intervjuul oli ka alapealkiri “Pärnoja ettepaneku läbimineku peab fraktsioonikaaslane tööõnnetuseks” (Niitra 1993).

Asjatundjad võtavad ajakirjanduses sõna

Intervjuu suurte rasvaste tähtedega trükitud pealkiri tekitas lugejaskonnas mõnesugust segadust. Mitu inimest, kes polnud kogu lugu lugenud, vaid ainult silmad pealkirjast üle lasknud, küsisid minult: “Tohoh, kas sa pead seda otsust tõesti arukaks?” Soovitasin läbi lugeda kogu intervjuu teksti, siis selgub, et pean seda isegi väga arutuks. Juba allpealkirja lugemine peaks selles veenma.

Ajalehed kommenteerisid vaheotsust mitmeti. Päevaleht pidas vajalikuks märkida, et “alles oli Eesti Pank vastasseisus valitsusega, nüüd siis Riigikoguga” (Eesti riigieelarve ja... 1993,

6). Tegelikult polnud Eesti Pank sedapuhkugi vastasseisus mitte Riigikoguga, vaid ainult Pärnoja ettepanekut toetava väikese Riigikogu liikmete grupiga, mis oli loomulikult midagi hoopis muud kui Riigikogu.

Järgmistel päevadel ilmus ajalehtedes mitmeid kirjutisi rahanduse asjatundjailt, kes selgitasid ettepaneku ebamõistlikkust. Sõna võtsid Tartu Ülikooli rahandus- ja pangandusprofessorid Mart Sõrg ja Vambola Raudsepp. Eriti kaalukaks võis pidada akadeemik Raimund Hagelbergi pikemat kirjutist, milles ta selgitas, et “riikide keskpankadel ei ole traditsioonilist eelarvet, mida saaks või tohiks liita riigieelarvega. Seda on kogetud ja mõistetud nendest aegadest peale, kui üldse hakati koostama riigieelarveid ja moodustama keskpanku”. (Hagelberg 1993.)

Selles mõttes iseloomustas Hagelberg Pärnoja ettepanekut kui raha ajaloos senitundmatut “eelarvenovaatorlust”, mis on mitte ainult asjatundmatu, vaid võib olla ka riigile ohtlik. Keskpanga eelarvel ja riigieelarvel on kummalgi oma ülesanded, seepärast tuleb nende summad rangelt lahus hoida. Enamik keskpanga summadest kas moodustab krooni kattevara, on korduskasutuses äripankadele antavate likviidsuslaenudena või kujutavad endast rahasüsteemi reserve ettenähtamatuteks juhtudeks, mida peab saama operatiivselt kasutada. Midagi neist ei tohi kulutada tavaliste eelarvekuludena – riigiasutuste töötajate palkade maksmiseks, ehitiste püstitamiseks või remontimiseks, mitmesuguste organisatsioonide jooksvate kulude katmiseks ja muuks selliseks.

Pärnoja ettepanekust võis välja lugeda, et ta nõuab Eesti Panga jooksvate tulude ja kulude ühendamist riigieelarve kulude ja tuludega. Sel puhul Eesti Panga infoosakonna avaldatud ametlikus kommünikees ei suudetud jätta teatava ironiaga tähelepanu juhtimata sellise idee maailmaulatuslikule ainulaadsusele: “... tuleb tõdeda, et meile teada olev maailmapraktika sellist asja veel ei tunne. Isegi kadunud Nõukogude Liidus ei olnud Riigipanga eelarve riigieelarve osa. Seega oleks ettepaneku realiseerimine sotsialistlikum kui kaua aega sotsialismi kantsiks olnud riigis.” (Eesti riigieelarve ja... 1993, 7.)

Eesti Panga ametlik seisukohavõtt lõppes optimistliku lõiguga: “Eesti Pank loodab, et ilmselt väsimusest ja ootamatusest tekkinud kahetsusväärne juhtum, mis realiseerumise korral paneb suurde ohtu nii Eesti krooni, raha- ja pangasüsteemi tervikuna kui ka Eesti majanduse, värske peaga veel kord läbi arutatakse.”

Veaparandamisistung

Riigikogu järgmine eelarvele pühendatud istung 24. novembril kulges hoopis teises vaimus. Eelnõu esimene parandusettepanek oli Kalev Kukelt, see nägi ette Pärnoja parandus eelarveseadusest välja hääletada. Oma ettepaneku põhjenduseks pidas Kukk sisuka kõne, võib-olla parima, mis ta Riigikogus kunagi on pidanud:

“Ma loodan väga, et Riigikogu hääletab täna ühehäälselt seaduseelnõust välja Mihkel Pärnoja parandusettepaneku. Vastasel korral võime päris kindlasti üpris varsti näha seda, et Eesti Pangast saab rahandusministri haldusalas olev pangaamet. [...] Kas tahame tunnista või mitte, aga Mihkel Pärnoja ettepanek läks kallale Eesti kroonile. On elementaarne tõde, et

piisab vaid sellest, kui kas või vähegi kõigutada usaldust raha vastu, kui hakkavad vähenema elanikkonna säästusootid. See tähendab seda, et hakkavad tõusma laenuintressid ja seejärel ahenevad investeerimise võimalused. Uued töökohad jäävad loomata, kannatab vääringu usaldusväärsus välismaailma suhtes, mis omakorda hakkab pidurdama välisraha, s.o. välisinvesteeringute juurdevoolu. Kahjuks see, millest ma rääkisin, ei ole mitte mingi must stsenaarium. Ma ei tahaks täna olla oraakel, kuid mul on tõeline hirm selle ees, et me võime Mihkel Pärnoja võib-olla tõesti et heasoovliku ettepaneku tagajärgi näha juba üpris peatselt, see on novembrikuu krooni emissioonibilansis.” (VII Riigikogu stenogrammid 1993. 5. köide, lk 823.)

Mihkel Pärnoja ise pidas vajalikuks oma sõnavõttus seletada, et Eesti Panga ja riigieelarve ühendamiseks olevat põhimõtteliselt kolm võimalust. Milline neist valida, tuleks otsustada hiljem. Hetkel pidas ta vajalikuks riigieelarveseadusesse kirjutada, et ühendamine peab kindlasti toimuma, toimuigu see siis ükskõik missugusel viisil. See seletus sai minu esialgse arvamuse järgi tähendada ainult üht – ettepanek oli tehtud korralikult läbi mõtlemata. Oleks see olnud vähegi läbi mõeldud, oleks saanud ju kohe öelda, kuidas ühendamine peaks täpselt toimuma.

Mina alustasin oma sõnavõttu Riigikogu kõnepuldist meenutusega, et Pärnoja ettepanekule on ajakirjanduses reageerinud juba peaaegu kõik meie nimekad rahateooria tundjad, alustades akadeemik Raimund Hagelbergist ning Tartu Ülikooli rahandusprofessoritest Mart Sõrast ja Vambola Raudsepast. Oma seisukoha on avaldanud rahandusministeeriumi asekanstler Tiit Saat, rahandusminister Madis Üürrike, valitsusnõunik Ardo Hansson ja teised. Need on inimesed, kellel on aastate jooksul olnud palju tegemist rahasüsteemidega, ja kõik nad on arvamusel, et Mihkel Pärnoja ettepanek on Eesti krooni stabiilsuse säilitamise seisukohalt ohtlik.

Edasi ei suutnud ma jätta isiklikuks minemata: “Teisel arvamusel on härra Pärnoja, kes arvab, et kõik need asjatundjad saavad asjast valesti aru. Ainsana saab tema õigesti aru, et see ei ole meie rahasüsteemile ohtlik. Ma julgen kinnitada, et asjatundjad antud juhul ei eksi. Aga ma ei puudutaks siin asja erialalist külge, vaid puhtalt poliitilist külge...”

Nagu hane selga vesi

Meenutasin, et maailmas on loodud palju uusi valuutasid ja paljud neist on väga kiiresti põhja läinud: “Seejuures ei ole ükski rahasüsteem kaotanud oma stabiilsust mitte niimoodi, et parlamendis on üles tõusnud üks parlamendiliige, kes teeb ettepaneku rahasüsteem põhja lasta, kiiresti võtta abinõud tarvitusele raha stabiilsuse vähendamiseks jne. Ma ei tea ühtegi niisugust juhtumit rahasüsteemide ajaloost. Rahasüsteemid lähevad põhja nii, et parlamendis tõuseb üles üks parlamendiliige, kes seletab, et spetsialistid ei saa asjast aru. Praegu on õige aeg teha mingisugune nipp või ühendada midagi või lahutada midagi jne. Ta leiab väga palju põhjendusi, mis ei ole seotud üldse rahasüsteemi funktsioneerimise spetsiifikaga, et seletada, et see kõik on täiesti ohutu, et seda tuleb teha, et ta tahab seda headel eesmärkidel, et ta tahab lihtsalt paremat ülevaadet saada, et ta tahab informatsiooni saada. Ma julgen väita, et antud juhul on tegemist just niisuguse juhtumiga. Ma meenutaksin siin kas või asju, mis juhtuvad Ukrainas. Kui Ukraina karbovanets lasti käibe, oli tema kurss

1 rubla 1 karbovanets, nüüd maksab 1 rubla 30 karbovanetsit, rääkimata sellest, mis on juhtunud rublaga, millest ei ole tarvis rääkida.” (VII Riigikogu stenogrammid 1993. 5. köide, lk 827.)

Harjunud ülikoolis peetud loengute ajal jälgima kuulajate näoilmeid, kas nad saavad räägitust aru või on midagi vaja teisiti või põhjalikumalt seletada, keskendusin ka nüüd kuulajate jälgimisele. Polnud raske märgata, et oli Riigikogu liikmeid, kes mind üldse ei kuulanud ning kellele minu jutt oli nagu hane selga vesi. Kui Riigikogu kõnepuldist kõnelemise aeg ei oleks olnud piiratud ainult nelja minutiga, oleksin võinud rääkida pikemalt ja põhjalikumalt, ent ega sellestki oleks kasu olnud. Valitsuskoalitsiooni liikmed, kes olid ennast ajaleheveergudelgi Pärnojaga solidaarseks kuulutanud, ent ka mitmed teised olid oma tähelepanu välja lülitanud. Nende näost oli selgesti näha, et nad ei olnud valmis vastu võtma mingit uut informatsiooni.

Oli selge, et Pärnoja ettepaneku üksmeelsest väljahääletamisest, nagu oli üles kutsunud Kalev Kukk, ei tule sedapuhku midagi välja. Ent üldiselt sisendas saali heidetud pilk siiski optimismi. Riigikogu liikmete enamiku nägudelt paistis välja selge huvi arutatava küsimuse vastu ja ka arusaamine selle tähtsusest. Hääletamistulemused kinnitasid seda. Eesti Panga ja riigieelarve ühendamise vastu hääletas 43, Pärnoja ettepaneku eelarveseadusesse jätmise poolt oli 21 Riigikogu liiget. Täpselt sama arv oli hääletanud ka selle paranduse eelnõusse võtmise poolt. Järelikult oli tegemist selle idee kindlate pooldajatega.

Lootus, mida avaldasin kohe probleemi tõstatumisel antud intervjuus – et Riigikogu on käitunud siiani rahaküsimuses asjatundlikult ja kindlameelselt ning loodetavasti käitub niisamuti ka selle probleemi lahendamisel –, oli seega täide läinud, kuigi kindlameelsus ei olnud enam nii üksmeelne nagu Eesti Panga seaduse vastuvõtmisel.

Eesti rahasüsteem oli sellega igatahes järjekordse, ootamatult tekitatud ohtliku kriisiseisundi õnnelikult üle elanud.

Krooni stabiilsuse saladus

Rahvusvahelises majandusajakirjanduses on imestust avaldatud, kuidas Eesti kroon on olnud aastast aastasse muutumatult stabiilne, sellal kui mitmes teises sotsialismiikkest vabanenud riigis on sealsete uute valuutadega mõndagi juhtunud. Olid ajad, kui ei tahetud kuidagi uskuda, et nii väike ja nii halvas majanduslikus olukorras riik nagu Eesti võib rajada eeskujulikult stabiilse valuuta ja selle stabiilsust pikemat aega säilitada.

Mõnedki tuntud rahaspetsialistid ennustasid krooni esimestel kehtivusaastatel korduvalt selle peatset devalveerimist, mõned valuutaspekulandid tegid katseid selle pealt ka teenida. Kui krooni börsispetsialistide oodatud ajal ei devalveeritud, arvati, et tulemata see siiski ei jää, nihkub ajas ainult natuke edasi. Umbes iga nelja kuu kuni poole aasta tagant ennustused kordusid, kuni lõpuks maailma rahandusavalikkus harjus, et nii imelik kui see ka ei ole, Eesti krooni kurssi on jällegi suudetud ja tõenäoliselt suudetakse ka edaspidi stabiilsena hoida.

Valuutaspekulantide huvi Eesti vastu meie krooni kursi "igavalt" muutumatu püsimine muidugi vähendas. Investeerijate kindlustunne, et nende Eestisse mahutatud kapitaliga midagi hirmsat ei juhtu, sellest aga kasvas. Just viimast oligi tarvis saavutada ja just see ongi taganud meie esialgu tagasihoidliku, ent hiljem aina kiirenenud majanduskasvu.

Kui meilt küsitakse, kuidas Eestis selline rahandusime on sündinud, viidatakse tavaliselt valuutakomitee põhimõttele, jätkuvalt tasakaalus hoitud eelarvele ja juba taasiseseisvumise esimestest päevadest valitsusest sõltumatu keskpanga järjekindlale rahapoliitikale. Need vastused on kõik õiged. Kuid ainult nende teguritega piirdudes jäetakse midagi märkimata, nimelt Riigikogu otsustavat rolli rahandusimes. Meilgi on tehtud tõsiselt mõeldud katseid luua eeldusi, mis oleksid väga suure tõenäosusega võinud kaasa tuua samasuguseid katastroofe, nagu neid on tulnud esimestel iseseisvusaastatel läbi elada mitmes sotsialismist vabanenud riigis. Niisugusele arenguteele sattumisest on suudetud hoiduda ainult krooni järjekindla kaitsmisega Riigikogus ning Riigikogu liikmete enamiku õige ja vastutustundliku rahaküsimustesse suhtumisega.

Juba Tiit Vähi esimese valitsuse ajal esitati Eesti Pangale nõudeid anda raha valitsusele vajalikuna tundunud poliitika teostamiseks. Need nõudmised jäid panganõukogu üksmeelse ja kindla vastuseisu tõttu täitmata. Sealjuures juhitud 1989. aasta pangaseadusest, mis nägi ette keskpanga sõltumatuse valitsusest, ehkki see ei olnud seaduses väljendatud kuigi õnnestunud sõnastuses.

Hoiatavad näited

Oleks justiitsministeerium suutnud 1993. aasta mais veenda Riigikogu kehtestama valitsusepanga süsteemi, nagu nad seda tõsiselt üritasid, oleks olnud küllaltki tõenäoline, et kui mitte enne, siis hiljemalt 1999. aastal oleks Eesti majandust võinud oodata laostav inflatsioon ja märgatav tagasilöökk rahva elatustaseme tollal veel aeglases, ent siiski juba aegamisi hoogustavas tõusus. Et see oleks võinud tõesti juhtuda, kui emissioonipank oleks allunud valitsusele, sai selgeks, kui Mart Siimanni valitsus pani 1999. aastaks kokku nii suure riigieelarve, mida poleks tõenäoliselt täita suudetud. Seda tehti, et lahkelt raha lubavale peaministrile ja tema erakonnale lähenevateks valimisteks valijaskonna seas suuremat populaarsust võita.

Siimanni lootused jääda ka pärast valimisi valitsust juhtima luhtusid. Uues valitsuses otsustati eelarvepoliitika küsimusi Siim Kallase dirigeerimisel. Esimene tähtis valitsuse üritus oli tema eestvõttel nn negatiivse lisaelarve ehk säästueelarve koostamine. Riigikogu uus, VIII koosseis vähendas 28. juunil 1999 eelmise valitsuse ajal üleblufitud eelarvet märkimisväärse summa võrra.

Kui 1999. aasta eelarvet parajasti koostati, sattusime mitmete Riigikogu liikmetega rohkem kui kord mõtteid vahetades sellele, et seesama vastutustundetus, millega tollal suhtuti Eesti majandusele selgesti üle jõu käivate kulude eelarvesse võtmisse, võinuks juhul, kui emissioonipank oleks allunud valitsusele, saada meie majanduse arengule saatuslikuks. Kui ülepaistatud eelarve täitmisel selgunuks, et mõtlematult heldekäeliselt ettenähtud kulude katmiseks raha ei jätku, olnuks valitsuse poliitikat järgiva pangasüsteemi puhul väga

tõenäoline, et oleks tulnud ideele päästa valitsuse autoriteeti katteta rahasedelite käibelelaskmisega. Nii on seda aeg-ajalt ikka mõnes riigis (sealhulgas aastate kaupa endises NSV Liidus) juhtunud. Keskpangasüsteemi puhul oli see oht õnneks välistatud. Seetõttu sai järgmisel aastal niisuguse lihtsa vahendiga nagu negatiivne lisaeelarve tekkivaid raskusi suhteliselt valutult vältida.

Ukrainas ei olnud juba enne karbovanetsi põhjakõrbemist puudust tänapäevase rahapoliitika põhimõtete headest tundjatest, ent neid ei võetud vajalikul hetkel kuulda. Nii tehti seal oma sõnade järgi rahvale ainult head soovijate algatusel selliseid rahapoliitilisi otsuseid, millest oli nii rahvale kui ka rahvamajandusele ainult kahju.

Rahapoliitilistest eksitustest on targem hoiduda, mitte nende tagajärgede kõrvaldamiseks hiljem aega ja suuri summasid kulutada. Eesti Riigikogu on kas täiesti üksmeelselt või vähemalt tugeva hääleteenamusega läinud rahaga seotud küsimustes ilmsetest meeletustest hoidumise teed, väärtes järjekindlalt kõik katsed loobuda arukast raha- ja eelarvepoliitikast.

Krooni aastaid muutumatult püsiva stabiilsuse saladus peitub seega peale muude tegurite olulisel määral ka Riigikogu pidevas ja edukas krooni kaitsmise poliitikas.

Erakondlikkus tagaplaanil

Riigieelarve ja Eesti Panga eelarve ühendamise üle peetavates vaidlustes, nii teravaks kui need kohati kujunesidki, ei olnud ühe või teise seisukoha pooldajate erakondlikkusel vähemalt pealtnäha mingit suuremat tähtsust või kaalu. Sellele lihtsalt ei osutatud tähelepanu.

Neis meeletustes, milles tollal töötati, tundus see täiesti normaalne. Küll võib seda aga pidada tähelepanuväärseks mõnel järgmisel aastal Riigikogus valitsema hakanud mõtteviisi seisukohalt, kui sai tavaks kõnelda palju erakonnadistsipliinist ja hakati normaalseks pidama, et ühe erakonna kõik liikmed hääletavad üldkogu istungeil kõigis küsimustes alati ühtemoodi. Hääletab keegi teisiti kui tema erakonna- või fraktsioonikaaslased, on mõnigi ise ennast demokraatlikult mõtlejaks pidav poliitik sõandanud nimetada halvustavalt erakonnadistsipliini lubamatuks rikkumiseks või isegi reeturlikkuseks.

Pärnoja paranduse hääletasid seaduseelnõust välja 43 Riigikogu liiget kõigist fraktsioonidest. Eri seisukohti kaitsnud rahvaasemike vaheline eraldusjoon ei kulgenud seega mitte koalitsiooni ja opositsiooni ega ka mitte eri erakondade või fraktsioonide vahel, vaid kuidagi teisiti. Kui süveneda hääletusprotokollile ja vaadata isikute kaupa, kes kuidas hääletas, siis selgub, et Mihkel Pärnoja ettepaneku väljahääletamise poolt olid enamasti need, kes küsimust ja selle tõsidust oma eriala või seniste töökogemuste tõttu paremini tajusid, sellest paremini aru said või aru saada tahtsid.

Pärnoja oli oma ajalukku läinud ettepaneku tegemise ajal Mõõdukate fraktsiooni esimees. Fraktsiooni 12 liikmest olid algusest peale oma esimehe ettepaneku vastu neli (Jaak Herodes, Valve Kirsipuu, Ülo Laanoja ja Uno Mereste), selle väljahääletamise poolt oli kokku isegi

seitse mõõdukat (eelmistele lisaks veel Vambo Kaal, Ivar Raig ja Vello Saatpalu). Tähelepanu väärib, et fraktsiooni koosolekuil ei tulnud selle küsimuse arutlemisel kellelgi kordagi mõttesse, et kõik fraktsiooni liikmed peaksid hääletama “nagu üks mees”, rääkimata sellest, et keegi oleks seda nõudnud. Pärnoja auks olgu öeldud, et seda ei nõudnud ka tema, ehkki võib arvata, et talle oleks kaheldamatult meeldinud, kui kõik fraktsiooni liikmed oleksid olnud temaga ühte meelt.

Meenub ainult üks sellist hääletamiskäitumist mittemõistev repliik, mille pillas keegi Riigikogu juriidilise osakonna nõunik, kes reetis sellega, et ei saanud aru, millega oli sisuliselt tegemist:

“Kuhu me sellega jõuame, kui fraktsioonides ei suudeta oma lahkarvamusi selgeks vaielda ja tullakse suurde saali omavahelisi asju hääletamisega lahendama!”

Antud juhul ei olnud aga tegemist mingi fraktsioonisisese vaidlusega Riigikogu suures saalis. Tegemist oli kogu riigi rahvamajanduse edasise arengu seisukohalt ülitähtsa küsimusega, mida ei saanud mõista fraktsioonisisese asjana ei mõõdukate ega ka ühegi teise fraktsiooni seisukohalt. Esiialgu oli fraktsiooni liikmetest Pärnoja vastu ainult neli ja poolt kaheksa. See tähendab, et fraktsiooni kollektiivne arvamus oleks olnud Pärnoja soosiv ja selle kohaselt oleksime pidanud fraktsioonidistsipliinist lähtudes ka suures saalis hääletama, nagu esimees oli ette pannud. Kui oleksime tõesti nii käitunud, oleksime teinud vea, mille heastamine oleks hiljem kogu rahvale kalliks maksma läinud.

Olen alati arvanud, et erakonna- või fraktsioonidistsipliini mõiste ei ole hästi ühendatav parlamentaarse demokraatiaga. Eriti tähtsate küsimuste lahendamisel ei tohiks seda mõistet isegi meenutada. Erakond, kus rahvale tähtsate küsimuste hääletamisel valitseb raudne erakonnadistsipliin, ei ole päris parlamendierakond euroopalikus mõttes või on parlamendierakond seda vähem, mida raudsem on distsipliin. Raudse distsipliiniga erakond sarnaneb pigem natsionaalsotsialistliku või marksistlik-leninliku “uut tüüpi parteiga”. Neis parteides harrastati tingimusteta ja sunduslikku üksmeelsust. Oma südametunnistuse häälest juhinduv käitumine ei tulnud kõne allagi – ja nagu nüüd teada, neis parteides tehti erakordselt suuri ja rahvastele enneolematult kalliks läinud rumalusi.

Parlamentaristlik põhimõte – rahvaesindaja ei ole oma mandaadiga seotud – tähendab, et rahvaesindaja hääletab alati oma isikliku arusaamise või teiste sõnadega südametunnistuse järgi, mitte mingil juhul ei allu sellele, mida käsib või soovitab erakonna esimees, erakonna juhtkond või selle parlamendirühma enamus, kuhu rahvaesindaja kuulub. Ettekujutus, et fraktsiooni otsused on Riigikogu liikmele täitmiseks kohustuslikud, tähendab asuda seisukohal, et Riigikogu liikmete teatava rühma otsus on tähtsam kui põhiseadus ja täita tuleb just seda otsust, mitte põhiseadust.

Mis peitus teadasaamishimu taga

Kui Pärnoja oma ettepaneku esitas, arvasin tõepoolest, et keemikuna ei kujuta ta endale ette, mida Eesti rahasüsteemile võib tähendada tema ettepanekute ellurakendamine. Samal

arvamusel olid paljud teisedki. Hiljem, tema sõnavõttu Riigikogus kuulanud ja eriti tema tekste lugenud, hakkasin selles kahtlema.

Seletades oma ettepaneku tegemise motiive, väitis Pärnoja, et "ettepaneku esitamise tingis vajadus saada selgeks [Esiletõst – Uno Mereste.], mis siis ikkagi on riigi kõik tulud ja kulud. Põhiseadus seda ei täpsusta, riigieelarve seadus ammendavat riigieelarvesse lülitatavate tulude ja kulude loetelu ei anna" (Pärnoja 1993). Ainus võimalus asi selgeks saada oli Pärnoja arvates seadusesse paranduse tegemine, millega olevat pealegi veel kiire, sest kui seda selgust kohe selle aasta riigieelarve koostamisel ei saavutata, võidavat riigieelarve Pärnoja arvates tühistada. "See peab olema täiesti selge enne 1994. aasta riigieelarve vastuvõtmist Riigikogus. Mina Riigikogu liikmena ja ilmselt ka Riigikogu enamus ei saa riskeerida riigieelarve vaidlustamise ja tühistamisega," deklareeris ta veendunult.

Et riigieelarve võidaks tühistada, kui selles mõni tulusumma on arvestamata jäetud, oli muidugi puhas, tugevasti demagoogiasse kalduv fantaseerimine, mida võis mõista isegi Riigikogu liikmete otsese petmisena. Ehkki pikka aega raha- ja eelarveteooriaga tegelnud, ei mäleta ma riigieelarvete koostamise ajaloos ainsatki juhtumit, kus mõne riigi eelarve oleks seetõttu tühistatud, et selles mingi tulusumma on jäänud arvesse võtmata. Sellest murest saadakse tavaliselt üle lisaelarve või ühe aasta jooksul isegi mitme lisaelarve koostamisega, mis on suhteliselt tavaline asi. Lisaelarvete koostamist on praktiseeritud kõigis riikides, sealhulgas meilgi.

Pealegi on selgus selles küsimuses, milles Pärnoja selgust janunes, alati olemas olnud. Eesti Panga tulude ülejäägist pärast selle kulude katmist ja vajalike reservide moodustamist riigieelarvesse kantava summa suurus on olnud riigieelarves alati sees. Selle summa suurus pole olnud kunagi kellelegi saladus.

Mis Pärnojale tema jutu järgi tundus subjektiivselt selgusetu, oli objektiivselt täiesti selge. On hästi teada, et bilanssidesse ja eelarvetesse võetakse summased põhimõtteliselt kahel viisil, käivete või saldodena. Keskpangalt riigieelarvesse laekuv tulu võetakse sinna saldonga, seega ei saa väita, et seda seal ei ole. Sellest kirjutas muuseas kõigile arusaadaval viisil ka Hagelberg oma Pärnoja ettepaneku põhjendamatust selgitavas ajaleheartiklis.

Põhjalikumal süvenemisel ja asja arutamisel raha- ja eelarveküsimusi hästi tundvate kolleegidega, kui pärast selle küsimuse otsustamist Riigikogus selleks aega saime, jõudsime peagi järeldusele, et kogu kära sellest, et eelarvetulude nimistus oleks midagi selgusetut (tegelikult oli ju kõik selge!), oli esitatud ilmselt tagamõttega ettepaneku tegemise tõelisi põhjusi mitte otseselt välja ütelda. Tõelisi põhjusi ei olnud pärast nende kaheldamatu olemasolu postuleerimist raske avastada.

Tubli annus silmakirjalikkust

Mihkel Pärnoja tähtsaima kirjatüki pealkiri, mis käsitleb temanimelisena ajalukku läinud ettepanekut, on selles mõttes nii paljuütlev kui ka paljastav: "Eesti Pank – kui iseseisev?" Artikli mõte, millele pealkiri võrdlemisi ühemõtteliselt vihjab, seisib selles, et Eesti Pank täiesti iseseisev siiski olla ei saa ega või. Eesti Pank võib ju olla iseseisev (sõnades!), ent

mitte nii iseseisev, et ta ei alluks valitsusele ega täidaks valitsuse antud ülesandeid! Just see – allutada keskpank ikkagi valitsuse kontrollile, ehkki põhiseadus seda ette ei näe – oligi Pärnoja luhtunud ürituse varjatud, ent peamine mõte.

Kui Pärnoja kavandatu oleks läbi läinud, oleks meie riigisüsteemi tulnud tubli annus Vene okupatsiooni ajast tuntud silmakirjalikkust. Mõned selle silmakirjalikkuse avaldused mahtusid kõlava nimetuse "demokraatlik tsentralism" alla, ehkki selles midagi demokraatlikku ei olnud. Hingusele läinud NSV Liidus olid ju kõik liiduvabariigid konstitutsiooni järgi iseseisvad riigid, kes iseseisvalt siiski midagi otsustada või teha ei võinud, vaid pidid täitma kuulekalt Moskva keskvalitsuse korraldusi või kõigeaks Moskvalt luba paluma. Nii taheti ka Eesti keskpank jätta sõnades valitsusest sõltumatuks, ent mõista seda sõltumatust nii, et ta oleks olnud valitsusest siiski sõltuv!

Seda on küll raske uskuda, ent mõned Riigikogu liikmed, sealhulgas 13 valitsuskoalitsiooni liiget (Samost 1993), hellitasid vist vaikset lootust, et katteta kroonisedelite rahva sekka paiskamine võib "vajaduse korral" majandust elavdada ja rahva elatustaset tõsta, seetõttu tuleb valitsusele selline võimalus tagada. Järelikult tahtsid nad keskpanka valitsusele allutada "rahvale ikka ainult head" üritades. Selline heasoovlikkus, nagu teada, on andnud ikka tulemusi, mis pole rahvale midagi head toonud.

Sellega ühenduses meenus paar kõnelust VII Riigikogu majanduskomisjoni liikmetega, kes nimetasid ennast põllumeeste esindajateks, endiste kolhoosiesimeeste ja sovhoosidirektoritega. Mitmed neist, nii meeldivad ja arukad mehed kui nad olidki, ei tahtnud Riigikogu töö esimestel kuudel kuidagi aru saada, miks me siis nüüd, kus oleme iseseisvad ja võime raha trükkida nii palju kui tahame, seda ometi ei tee. Põllumeestel on ju raha hädasti vaja! Kui raha ei saa, läheb meie põllumajandus põhja! Neile oli esialgu väga raske selgeks teha, et kui püüda põllumajandust päästa katteta rahatähtede käibesse paiskamisega, läheb põhja kogu majandus, sealhulgas põllumajandus.

Katteta raha emiteerima ei hakatud. Nüüd on lõpuks ka põllumajanduses hakanud olukord paremuse poole pöörama. Kui tolleaegsete põllumeeste nõudmistele oleks järele antud, oleks põllumajanduse majandusliku olustiku paranemist tulnud veel kaua oodata.

Lõpp hea, kõik hea

Pärnoja parandus oli suur pettumus paljudele Riigikogu liikmetele, kes olid oma südameasjaks võtnud meie majandusliku arengu eelduste kindlustamise stabiilse rahasüsteemi kaudu. Pettumus esiteks seetõttu, et keskpanga sõltumatust niisugusel varjatud kujul üldse rünnati, teiseks seetõttu, et selle toetuseks suudeti Riigikogus isegi pooldajaskond organiseerida (21 häält oli ju viiendik Riigikogu koosseisust!).

Minule oli see kibe pill alla neelata, sest mitmed, kes nüüd ka ajakirjanduses esinesid Pärnoja ettepaneku kindlate pooldajatena, olid minu arvates suurt lugupidamist väärivad inimesed, kellega olin enne Eesti Panga seaduse vastuvõtmist pikemalt vestelnud. Arvasin nende vestluste alusel, et nad saavad raha stabiilsuse tähtsusest ja katteta rahatähtede väljaandmise kahjulikkusest aru. Nüüd olid nad sellest arusaamisest loobunud ja hakanud

mingi kummalise loogika alusel pooldama hoopis teist seisukohta – katteta rahatähti välja lasta ei tohi, ent kui valitsus arvab, et seda on vaja teha, tuleb neid ikkagi välja lasta.

Niisuguste sõnadega väljendatud loosungit keegi otseselt ei kaitsnud, ent keskpanga valitsuse poliitikast sõltuvusse seadmisel mingit teist eesmärki võimalik näha ei olnud.

21 Riigikogu liikme meelemuutus rikkus tugevasti tuju. See rõhutas kuidagi eriti ebameeldival viisil, kui vähepüsiv on parlamentaarses keskkonnas saavutatud edu, isegi väga ülekaalukas edu Eesti Panga seaduse vastuvõtmisel. Juba lühikese aja möödudes (antud juhul maist detsembrini) võivad mõned rahvaesindajad hakata asjadesse hoopis teisiti suhtuma.

Suurem meelekibedus hajus aga kohe, kui selgusid hääletustulemused, millega Pärnoja ettepanek tagasi lükati. Hoolimata katsest keskpanga sõltumatus tühiseks sõnakõlksuks muuta, oli Riigikogu seda järjekordselt, kuigi mitte täiesti üksmeelselt, kuid ikkagi küllalt suure häälteenamusega otsustavalt kaitsnud ning olnud seega rahapoliitikas niisama asjatundlik ja tasakaalukas nagu paljudel puhkudel varemgi.

Kasutatud kirjandus

Eesti riigieelarve ja Eesti Panga eelarve ühendamisest (1993). – Päevaleht, 15. nov.

Hagelberg, R. (1993). „Eelarve novaatorlus” võib olla riigile ohtlik. – Rahva Hää, 15. nov.

Mereste, U. (2006). Põhiseaduslikkus ja keskpangasüsteem. – Riigikogu Toimetised 14, lk 203–215.

Niitra, S. (1993). Uno Mereste: Riigikogu on rahandusküsimustes käitunud väga kindlameelselt. – Hommikuleht, 19. nov.

Pärnoja, M. (1993). Eesti Pank – kui iseseisev? – Postimees, 23. nov.

Samost, A. (1993). 13 valitsusliidu liiget õigustavad Pärnoja parandust. – Hommikuleht, 20. nov.

VII Riigikogu stenogrammid 1993. 5. köide: III istungjärk, 8. november – 16. detsember 1993. Tallinn: Riigikogu Kantselei dokumendiosakond, 1995.